

**Eszterházy Károly Katolikus Egyetem,
Történelemtudományi Doktori Iskola**

Rakita Eszter

**BEVÁNDORLÁS, ASSZIMILÁCIÓ, AKKULTURÁCIÓ
A 20. SZÁZADI EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN EGY
AMERIKAI MAGYAR CSALÁD TÖRTÉNETÉNEK
TÜKRÉBEN**

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Eger, 2025

Témavezetők

Dr. Pap József, PhD, egyetemi tanár
Dr. Majtényi György, DSc, kutatóprofesszor

A Bírálóbizottság tagjai

Elnök:

Dr. Rainer M. János (DSc) egyetemi tanár (EKKE)

Opponensek:

Dr. Glant Tibor (PhD) egyetemi docens (DE)

Dr. Kunt Gergely (PhD) egyetemi docens (ME)

Dr. Tarnóc András (PhD) főiskolai tanár (EKKE)

Titkár:

Dr. Bartók Béla (PhD) egyetemi docens (EKKE)

A dolgozat témája, tudományterületi kontextusa

A disszertáció célja, hogy egyetlen család történetén keresztül közelebbről vizsgálja az „Új bevándorlás” időszakát. Számos munka foglalkozott már az „Új bevándorlás” történetével az elmúlt évtizedek során. A téma kutatásának egyik fő hiányossága az, hogy kimarad belőle az egyéni történetek (biográfiák, családtörténetek) szakmai igényességgel történő feldolgozása. A Gondos család története lényegében egy bevándorlási sikertörténet, amelynek során egy magyar bevándorló példáján keresztül az amerikanizálódás, az akkulturáció és a tipikus amerikai „self-made man” eszményképének kibontakozását követhetjük nyomon igen részletes dokumentumhalmaz alapján.

A dolgozatnak több célja van: az egyik, hogy egy magyar bevándorló család tagjainak jól feltárható, részletgazdag életpályáján keresztül a Gondos család tapasztalati horizontján mozogva értelmezze a 20. századi amerikai (és amerikai magyar) történelmet. Másik cél ugyanezen család mintegy 80 éven át keletkezett ego-dokumentumai alapján megvizsgálni az asszimiláció és az akkulturáció kérdéskörét. A biográfia- és a családtörténet-kutatásból is tudható, hogy kevésbé ismert, a történelmet nem alakító személyek képesek magukban hordozni egy-egy történelmi korszak társadalmi csoportjaira jellemző vonásokat. Habár a Gondos család története egyedinek számít az amerikai magyar diaszpóra históriájában, mégis

magában hordozza egy társadalmi réteg esszenciáját. Történetük megismerése által vizsgálhatóvá válik, hogy a 20. század első felében milyen hatással voltak az Egyesült Államok eseményei egy középosztálybeli értelmiségi bevándorló boldogulására, milyen módon tudott érvényesülni egy ilyen háttérből érkező magyar a korszak Amerikájában. Az amerikai magyarság történetének kutatása során az úgynevezett „öreg amerikásokkal” azaz az 1920 előtt elvándoroltakkal kapcsolatban ilyen irányú kutatás igen ritkán kivitelezhető, tekintve hogy a többségében szegény, paraszti származású elvándorlók nem hagytak hátra értékelhető mennyiségű írott forrásanyagot, különösen nem tették ezt angol nyelven.

A munka során fontos elem volt, hogy a különböző asszimilációs elméletek (pl. a Milton Gordon nevéhez köthető modell) alapján megvizsgáljam a család egyes tagjainak beilleszkedési szintjeit, valamint azt, hogy milyen integrációs modellekbe illeszthetők be. Victor Gondos Sr személyén keresztül továbbá megragadhatóvá válik a dualizmus Magyarországon szocializálódott magyar értelmiségi mentalitása, aki az USA társadalmába beilleszkedve, a self-made man attitűdjét magáévá téve, képessé vált modern amerikai polgárrá válni.

E kutatás fő nívója a forrásanyag különlegességéből és a Gondos család egyedi történetéből fakad. Az „öreg amerikások” körében nem ismert még egy olyan személy, aki középosztálybeli, értelmiségi elvándorlóként, Amerikában sikeres vállalkozóként több állam gazdasági

életében is jegyzett tényezővé tudott válni, akinek utódai szintén nyomot hagytak az ország történetében, és akinek életútja ilyen részletességgel dokumentálható lenne.

Források és módszerek

A kutatás fő forrásanyaga az a 13 doboznyi gyűjtemény, amelyet Philadelphiában, a Historical Society of Pennsylvania levéltárában *Gondos Family Papers* néven találtam az Egyesült Államok levéltáraiban található magyar vonatkozású forrásanyagok online áttekintése során. Ezt követően egy 2019-es Campus Mundi ösztöndíjas kutatóúton személyesen is lehetőségem nyílt kutatni az anyagban. A 13 dobozban több mint 1.200 darabot számláló családi levelezés, több mint száz hivatalos dokumentum, számos fénykép és újságkivágás mellett egy memoár és néhány hangfelvétel is található. A kutatás esetében a család legfiatalabb tagja, Robert Z kulcsfigurának nevezhető. Egyrészt az ő tollából olvasható a forráscsoport fontos darabja, a *Recollections of My Early Youth, 1908–1921* című memoár, melyet angol nyelven írt 1978 körül. Másrészt az ő gyűjtő- és rendszerező munkájának köszönhető az értekezés gerincét adó 13 doboz levéltári forrásanyag.

A forrásanyag legfontosabb része a családi levelezés. Ebben a közel 80 éven át folytatott (bár helyenként hiányos) levélfolyamban zömmel a négy családtag egymásnak intézett üzenetei olvashatóak, de tartalmaz számos hivatalos és a kiterjedt rokonságnak írt levelet is.

A jelentős forrástömeg szinte egyedülállónak számít az első világháborút megelőzően kivándorolt magyar diaszpóra kapcsán. Rajta keresztül feltárható a család története mellett számos jelenség, mint például asszimilációjuk és akkulturációjuk, Magyarországhoz, Amerikához és az amerikai magyarsághoz való viszonyuk, ill. a történelmi eseményekkel és személyekkel kapcsolatos kommentárjuk.

Az amerikai levéltári forrásanyag mellett több internetes adattárból is sikerült kiegészítő forrásokat gyűjteni. Az ADT Plus adatbázisából több mint 70 magyar nyelvű újságcikket töltöttem le, amelyek a család valamely tagjának (főként Victor Sr és Alex) tevékenységével kapcsolatosak. A Kongresszusi Könyvtár (Library of Congress) által fenntartott Chronicling America nevű adattár segítségével pedig az amerikai sajtóból sikerült megtalálni több mint 50 lap írásait, amelyek ugyancsak a család életét dokumentálják. A felsoroltakon kívül a Familysearch, az Ancestry, a Myheritage és a Findagrave weboldalak használatával sikerült számos életrajzi adatot tisztáznom a Gondos rokonság feltérképezésére. A források között elsősorban utaslisták, anyakönyvi bejegyzések, katonai sorozási regisztrációs lapok, népszámlálási ívek, útlevélkérelmek, gyászjelentések, sírfeliratok és más hivatalos dokumentumok szerepeltek. 2021-ben, a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj támogatásával tett kutatóút során a Gondos család temetkezési helyére is alkalmam volt

ellátogatni Philadelphiában, emellett a család életének több fontos helyszínét is volt szerencsém felkeresni New York, New Jersey és Pennsylvania államokban, valamint Budapesten is. Emellett a Gondos építőipari vállalkozás még meglévő örökségéből is sikerült megtalálnom néhányat New Jersey államban.

A kutatás fontosabb eredményei

A dolgozat fő célja az volt, hogy egy család életpályáját nagy részletességgel feltárva egy esettanulmányt mutasson be a középosztálybeli, értelmiségi amerikai magyar bevándorló érvényesülési stratégiáira. Történetírásunk 1945 előtti elvándorlással foglalkozó része ezzel a kérdéskörrel még nem foglalkozott, leginkább a források hiánya miatt. A rendkívül kiterjedt Gondos hagyaték viszont kiválóan alkalmas e témakör körüljárására. A kutatás során a Puskás Julianna által elkezdett, majd Frank Tibor, Várdy Béla, Albert Tezla, Fejős Zoltán, Deák Nóra, Balogh Balázs, Venkovits Balázs, Vida István Kornél és mások által tovább vitt munkát folytatva próbáltam hozzátenni a legnépesebb diaszpóránk múltjának megismeréséhez, megértéséhez.

A családtörténet évtizedeinek részletes áttekintése során világossá vált, hogy a források alapján a korszakban jellemző tömeges paraszti vándorláshoz képest atipikus magyar bevándorlói pályakép vázolható fel. A középosztálybeli értelmiségi Victor Gondos Sr Magyarországról egy ambiciózus, önállósodásra törekvő

attitűdöt vitt magával az Egyesült Államokba, ahol néhány év után megfelelő környezetet talált vállalkozó szellemisége kibontakozásához. Az amerikai gazdasági környezet szorgalmazta az önállósodást és jutalmazta az innovatív gondolkodást és a kemény munkára való hajlandóságot. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy bár a fő ok Victor Sr esetében lehetett az ambíció, emellett viszont egy tetemesnek mondható adósságot is felhalmozott budapesti éve alatt, amit teljesen csak azután tudott rendezni, hogy anyagilag stabilizálta helyzetét Amerikában 1906 és 1909 között.

A hullámvasút-szerű családtörténet nem csak amiatt érdekes, mert egy nem mindennapi ember, Victor Sr életpályája vázolható fel teljes részletességgel, hanem azért is, mert felvillannak a korabeli Egyesült Államok történetének főbb eseményei is, amelyek összefonódnak a család sorsával. A forrásanyag pedig egy egyedülálló egodokumentum gyűjtemény, amihez hasonlóval még nem találkozhattunk a magyar diaszpóra-kutatás historiográfiájában. Az anyag elemzése betekintést nyújt egy középosztálybeli magyar bevándorló asszimilációval, akkulturációval kapcsolatos motivációiba, annak lépéseibe és fontosabb elemeibe.

A családi levelezés vizsgálata alapján mélységeiben megismerhetővé vált a családtagok közötti belső viszonyrendszer, az ó- és újhazához való viszony, valamint Victor Sr központi szerepe a nukleáris és a kiterjesztett családban. A levelezés elemzését két

részletben, az 1902 és 1913 között keletkezett magyar nyelvű apa-fiú levelekre, ill. az 1915-től zömmel angol nyelven, a családtagok között egymásnak írt levelekre osztva végeztem el. A több mint ezer tételből álló anyag egy sajátos fejlődéstörténetet mutatott, amelynek során Victor Sr alakjában egy saját erejéből sikeressé váló, majd a nála kevésbé szerencséseket folyamatosan segítő amerikai self-made man képe rajzolódott ki. Megalapozottan nevezhető „ideális amerikai” történetnek, hiszen Victor Sr az ún. „amerikai álomért” indult el rögökkel teli úton, végül pedig sikeresen el is érte célját, valamint fiainak is azt hagyta örökül, amit egyik igen hangzatos korai levelében megfogalmazott. Fia memoárjában talán indokolatlanul nagy hangsúly helyeződik az alacsony fizetésre, Victor Sr esetében inkább az ambíció és a tenni akarás lehetett az igazi motiváló erő a kivándorlásra. Elvágódásában a jobb lehetőségek játszhattak nagyobb szerepet. Alakjában tehát nem a történelem sodrásában lévő, hanem a cselekvő egyént látjuk, aki képes sorsának alakítására, sőt, talán még túl is teljesíti azt.

A kutatás során átvizsgált teljes forrásanyagot: a terjedelmes levelezést, Robert Z memoárját, számos újságcikket, adatforrást és hivatalos dokumentumot az asszimiláció és akkulturáció, valamint az identitás kérdésköreinek szempontjából is elemzésnek vetettem alá. Mindezek tükrében kijelenthető, hogy Victor Gondos Sr és családja története egyedi az amerikai „Új bevándorlás”

időszakában. A korszak magyar bevándorlóira általában nem jellemző módon az amerikai társadalommal azonosuló, középosztálybeli, értelmiségi, modern polgárrá vált. Victor és családja számára az amerikai identitás volt az elsődleges, tehát első sorban magyar származású amerikaiaknak kell tekinteni őket. Figyelemre méltó, hogy ez nem csak a Victor Jr és Robert Z esetében mondható el, akik második generációs bevándorlónak számítottak, így számukra magától értetődő lehetett, hogy amerikaiaknak tartották magukat. Victor Sr is egyértelműen amerikanizálódott, ami – figyelembe véve, hogy első generációs bevándorlóról van szó – nem nevezhető gyakori jelenségnek. Felesége, Irene esetében nem áll rendelkezésre elegendő bizonyíték a forrásokban ennek kijelentésére, de nála is találhatóak arra mutató jelek, hogy az Egyesült Államokra tekintett hazájaként. Az amerikanizálódás egyértelmű bizonyítékaként említhető, hogy a hazaszeretet kérdése Amerikával kapcsolatban többször merült fel, mint Magyarországgal.

Magyar származásukat több alkalommal is említik a levelezésben, de nem tűnik úgy, mintha ez jelentős identitásképző elem lett volna számukra. A forrásokban semmi nem támasztja alá döntően, hogy a hétköznapi életben fontos lett volna számukra magyarságuk, ellentétben az amerikaiságukkal, ami többször is megfogalmazódik írásaikban. Emellett tartották az amerikai életmód szokásait, elmerültek az amerikai kultúrában és közéletben, megünnepezték az amerikai

ünnepeket, ill. a nemzetközi ünnepeket is amerikai szokás szerint (pl. december 25-én Jézuska helyett Santa Claus) tartották meg. Az eredeti etnicitásukhoz csak a rokonok folyamatos segítségével és időnként feltörő szentimentális fellángolásokon keresztül kötődtek. Ez utóbbi egy-egy magyar film megnézése, magyar dal felidézése, vagy magyarországi látogatás során merült fel. Valójában viszont minden látogatás után jól esett nekik hazatérni az USA-ba, és a visszavándorlás ötlete fel sem merült.

Ahogy az ego-dokumentumok nyelvészeti szempontú elemzése mutatja, Victor Sr és családja az amerikai angol nyelvet is közel tökéletesen elsajátította (talán Irene kivételével), ami szintén az amerikanizálódás jelzőjeként értelmezhető. Ez nem feltétlenül volt általánosan elmondható elvándorolt magyar kortársairól. Victor és Irene a családi levelezésben szinte teljes kizárólagossággal az angol nyelvet használták, nem csak fiaikkal, hanem még egymás között is. Ez utal arra, hogy domináns nyelvük az angol lett, a források alapján ez már kivándorlásuk után legfeljebb tíz évvel bekövetkezett. Nem kizárt, hogy a családtagok – még a két első generációs kivándorló is – otthoni környezetben az angolt használták egymás közötti kommunikációra, hiszen írásaikba csak elvétve kerülnek be magyar szavak és kifejezések, esetenként idézetek.

E dolgozatban a primer források adta lehetőségeket kihasználva bemutattam egy amerikai magyar család életútját, amelynek során a 20. század első felének

amerikai történelme is megjelent úgy, ahogyan a Gondos család egyedi perspektívájának prizmáján keresztül az megjelenhetett. Identitásukat megfigyelve, asszimilációs és érvényesülési stratégiáikat, nyelvhasználati szokásaikat és az óhazához való viszonyuknak alakulását elemezve érzésem szerint új eredményekkel és szempontokkal sikerült hozzájárulnom a korszak elvándorlásával és az amerikai magyar diaszpórákkal kapcsolatos ismereteinkhez.

A disszertáció szempontjából releváns publikációk

Magyar nyelven:

1. „Amerika dollárja...csábítja népünket évente ezrével a vészes idegenbe.” A nagy kivándorlás képe az Eger című lapban (1880–1914). *Acta Univiersitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Sectio Historiae.* 45. (2018.) 195–210.
2. Jurányi Gusztáv az „amerikai Debrecenben”. *Honismeret.* 49. (2021/1.) 30–33.
3. Egy amerikai magyar család botránya és annak következményei az első világháború idején. *Vasvary Collection Newsletter.* 66. (2021/2.) Elérési link: http://vasvary.sk-szeged.hu/newsletter/21dec/rakita_eszter_gondos.html
4. Hű állampolgár, vagy náci kém? FBI-nyomozás id. Gondos Viktor ellen a második világháború idején. *Vasvary Collection Newsletter.* 67. (2022/1.) http://vasvary.sk-szeged.hu/newsletter/22jun/rakita_gondos.html
5. John Szabó atya, az orlandói magyarok papja, Mindszenty bíboros egykori titkára. *Vasvary Collection Newsletter* 71. (2024/1) http://vasvary.sk-szeged.hu/newsletter/24jun/rakita_eszter_john_szabo.html
6. Az amerikai magyarok önképe és az óhazai hírekre adott reflexiói az Amerikai Magyar Népszavában a 20. század első évtizedében. In: Ambrus László, Rakita Eszter (szerk.): *Amerikai magyarok, magyar*

amerikaiak. Új irányok a közös történelem kutatásában. Líceum Kiadó, Eger. 2019. 35–50.

7. A „világ város mulatós zajába Egyházközséget alapítani” – Perényi László heves megyei pap New Yorkban töltött évei. In: Pap József, Verók Attila (szerk.): *Akit Clió elbűvölt. In honorem Romsics Ignác.* Líceum Kiadó, Eger. 2021. 9–23.
8. Bevándorló, katona, történész: Victor Gondos Jr. életpályája. In: Ambrus László, Rakita Eszter (szerk.): *Magyar katonák a világ tájain – „Idegen hadakban.* Líceum Kiadó, Eger. 2022. 141–157.

Angol nyelven:

1. A Story of Persistence and Diligence: The Life of Victor Gondos Jr. *Pro&Contra: Central European Studies in Humanities.* 6. (2023) 25–47.
2. The Long Way From Home: A Social-Historical Study of Hungarian Workers from Pest County, Hungary. *Humanities & Social Sciences Review.* 2017/7 (1). 105–115.
3. Migrations of Hungarian Peasants into and out of a Village at the Borders of Budapest: Social and Economic Changes in Vecsés in the Early 20th Century. *Pro&Contra: Central European Studies in Humanities Vol. 2* (2018/2.) 59–79.